

CSINGIZ AJTMATOV FÖLD, ÉLET, ALKOTÁS

— Több mint harminc év telt el a Nagy Honvédő Háború befejezése óta, de a kortárs írók könyveiben nem csillapodik az ütközetek morajlása, nem halkul el az ágyúdörög. Ön a legutóbbi, Korai darvak című elbeszélését szintén a háborúnak szentelte. Kérem, válaszoljon, miért fordult újból e témához? Befolyásolták-e ebben korunk problémái is?

— Napjainkban az olvasók kezébe valóban gyakran kerülnek a háborúról szóló szépirodalmi, dokumentum jellegű, történelmi művek; ezenkívül nézik a televíziót, színházba járnak. A háború téma nagy helyet foglal el a mai művészetben. Természetesen az ember nem csupán a háborús emlékekből él. De amíg az emberiség még nem jutott el a *bolygónk perspektívájában* való gondolkodásig, amíg még minden egyes ember nem úgy gondol a másikra, mint saját magára, nem törődik azzal, hogy a másik is éppen úgy retteg a haláltól, szenved, gyötrődik, és éppúgy szereti az életet, mint ő, amíg léteznek ellentétek és egymással szemben álló erők az egész háborús konfliktusoktól fenyegetett világ fejlődésében — mindaddig életbevágóan fontos a háborúról írni, erre szólít fel szörnyűséges tapasztalata; a háború, azt mondhatnám, az egyik „legprofilaktikusabb” téma (természetesen akkor, ha a mű humanista álláspontról íródott).

A háború veszélye ma is fennáll. [...] Én az elbeszélésemben az embert nem a háborúval való közvetlen összeütközésében akartam ábrázolni — erről már sokat írtak előttem is —, céloom a háborúval való közvetett szembenállás bemutatása volt. Akárcsak az *Anyaföldben*. A háború valahol messze kezdődött, de Talganajt a búzamezőn éri utol, ott tör be a sorsába.

— Egyébként így van ez a Dzsamila szerelmében is. A szerelemről szól, de milyen erősen érződik benne a háború: „Ott, amerre az emberek a háborúba mentek, keserű ösvények maradtak...”

A legvalóságosabb háború „folyik” a Szentől szemben című elbeszélésében is. Még nem tudjuk, miről lesz szó, még csak az első mondatokat olvassuk arról, hogy a puskavesszőhöz hasonlóan egyenes növésű topolyafák a levelüket hullatták, és máris elfog az aggodalom.

— Ezt nem én találtam ki —, egyszerűen van nálunk egy ilyen hasonlat: egyenes, mint a puskavessző. Megtörténhet, hogy ez bizonyos gondolatátársításhoz vezet, de én tiszta véletlenségből, célzatosság és különösebb szándék nélkül írtam. Ennek nincs jelentősége. A *Dzsamilában* is, akárcsak sok más írásomban, valóban jelen van a háború hatása. Azt hiszem, a téma ilyen megközelítése ma a legeredményesebb és a legérdekesebb az egész világirodalom számára, hozzásegít ahhoz, hogy annyi év után felfogjuk az emberi élet tapasztalatát éppen ebben a — hogy úgy mondjam, még nem tisztázott — vonatkozásban.

Megpróbálom pontosabban megfogalmazni az én szempontomat. Bennem van egy hol tudatos, hol tudattalan törekvés: elmondani az emberről, a serdülőről azt, ahogyan a háborúval szembekeverül. Ő is a társadalom része, tehát rá is meghatározott súly nehezedik. Ez az első dolog. A második, hogy előttem egy szélesebb körű feladat állt: megmutatni, hogy a háború, bármilyen romboló is a hatása, nem tudja megsemmisíteni az embert. Megváltoztatja a szokásokat, az életvitelt, az emberek egymáshoz való viszonyát, anyagi természetű nélkülözést — éhséget, fázást — okoz. A háború megkeményítheti az emberek szívét. Arra készítheti őket, hogy csak önmagukért harcoljanak. És ha egy ilyen helyzet áll elő, akkor a kegyetlenség erői a leggonoszabb formát ölthetik. De éppen akkor — mintegy a háború természete ellenére, és mintegy kihívásként romboló ereje ellen — az emberi lélek kivirágzik: megnöveli védekező erejét, s érvényre

juttatja azt, ami a legjobb benne, hogy így csökkentse a rosszat...

Manapság, hogy erről is szóljak, a kegyetlenség problémája bizonyos művészetekben (főleg a filmgéppel való játékokra törekedve a „tömegművészet” gyakran ábrázol fizikai kegyetlenséget, gyilkosságot, kínzást, vért... Ez mindig izgalomba hoz, félelmet kelt, hatásos eszköz arra, hogy befolyásolja az emberek lelkületét, és megkísérelje a művészetet valamiféle hipnózissá, bódító tényezővé változtatni. Nagy írók is ábrázolják a kegyetlenséget, de nem fizikai értelemben, hanem összetettebben: azt a kegyetlenséget mutatják meg, amelyet az ember belső ösztönzésre, valamely környezeti törvényeinek hatására, személyiségének, lelki alkatának megfelelően követ el. Még olyan elméletek is lábra kaptak, amelyek szinte genetikailag igazoltnak tüntetik fel a rossz megnyilvánulását az emberi természetben.

De én úgy vélem, hogy a művészetnek a normális emberi életből kell kiindulnia. En az egészséges művészet, nem pedig a gengsztereket és mániákusokat igazoló művészet híve vagyok. Az emberben éppen az a nagyszerű, *amilyen mértékben ember.* Ezt igyekszem megmutatni... azokat a tulajdonságokat akartam feltárni, amelyek az ember igaz, normális lényének megnyilvánulásaiban mutatkoznak meg. Ez nehezebb feladat. Megmutatni a jó és a rossz harcát az életben nem könnyű dolog.

— De hát egyáltalán nem kötelező, hogy a kegyetlenség ellen harcolva, az író lemondjon a kegyetlenség ábrázolásáról műveiben.

— Ez igaz, ha kizárjuk a testi erőszakot. A mindennapi életben az erőszaknak ezernyi megnyilvánulási formája van. Bátorság és lélektani érzék szükségeltetik meglátni őket. Tegyük fel, hogy valaki teljesen normális, de a lelke mélyén kegyetlenség rejlik. Mi fog győzni benne — a jó vagy a rossz? Milyen ember — rossz, jó? Vagy csak egy ideig jó? Számomra ez a rejtett, potenciális kegyetlenség érdekesebb, mint a verekedés és a gyilkosság. Bár, ismétlem, nem erre figyelek. Igyekszem azokat az emberi erőtaralékokat felmutatni, amelyek a rossz ellen harcolnak.

Most valamit arról, hogy témáim kiválasztását diktálják-e a mai kor problémái. Természetesen diktálják. Békeidőben is találkozok kegyetlenséggel az emberiség, jöllehet az nem véres ütközetekben, hanem a mindennapi élet dolgában nyilatkozik meg. Emellett minél gazdagabban él a társadalom, minél

jóllakottabb, annál nagyobb a vagyon, a jómód kísértése. Nemegyszer, amikor az emberek értelmetlenül látják a bőséget, úrrá lesz rajtuk a gonoszság. Ez különösen feltűnő a nyugati társadalomban. [...]

Ma a város környékén jártam, és látom: az út szélén két vadonatúj piros Zsiguli áll, mellettük önelégült, sötét kihívó arckifejezéssel néhány fiatal ember ácsorog. Választékosan vannak öltözve, cigarettáznak, az ég felé fújják a füstöt, s a gyalogosokra szinte megvetéssel tekintenek. Még jó, gondoltam, ha nem büszkélkednek az autójukkal: „En a kocsimmal ennyi és ennyi kilométert tettem meg... En pedig ezt meg ezt építettem be a kocsimba...” Szavakban talán nem kérkednek a tulajdonukkal, amely a tömeg fölé emeli őket. De rossz az, ha egyéb, lényesebb dolgok nem érdeklik őket, ha csupán Zsigulijuk függelékei. És ők meg magukkal eltelve álldogálnak: „Lám, milyen ügyes fiúk vagyunk, milyen sokra vittük.” De ha mással is törődnének, ha volnának szellemi igényeik, amelyek lelkileg gazdagítanák őket, ha szájuk és szemük — ahogy nálunk egy közmondás tartja — nem lenne „tele zsírral”, akkor nyilván nem lenne semmi ijesztő ebben a ma reggel látott autós jelenetben.

— A puritánság és a lelki gazdagság között kétségtelenül létezik egy bonyolult, több jelentőségű kapcsolat. Nos, annál fontosabb jelenség a jóllakottság kísértése. Bár persze itt nem az autóról, hanem a hozzá való viszonyulásról van szó.

— Az autóhoz úgy kell viszonyulni, mint a gombhoz a kabátunkon. Meg kell értenünk, hogy nem az autóért él az ember a világon.

Mi azon a jóléten munkálkodunk, amely hozzájárul az embernek mint a szocialista társadalom személyiségének az alakulásához. De ha az ember az anyagi javakat léteclának tekinti, ha nem tud védekezni a dolgok ellen, akkor degradálódik. Ezzel a saját lényegét veszti el.

Ez az oka, hogy a *Korai darvakban* azokról a lelki tulajdonságokról akartam írni, amelyek mindig nagyszerűek, de különösen a nehéz időkben.

— És amelyek még a nehéz időkben is igazán boldoggá tehetik az embert?

— Meg kell érteni ezt a fajta boldogságot. Ugy hiszem, hogy a frontokon, ahol az emberek a halállal találkoztak, voltak az emberi boldogságnak is pillanatai. Nemcsak az ellenség feletti győzelmeik, hanem belső győzelmeik is léteztek. A harcosok nemcsak névtelen magaslatokat vettek be, de az emberi lélek magaslataira is eljutottak.

— *Csingiz Torekulovics! Arról szólva, hogy a Korai darvakat a háborúnak szentelte, engedjünk meg egy feltételezést: helyesebb volna azt mondani, hogy írójuk ifjúkori benyomásai tükröződnek benne a háború éveiből. Mivel pedig a gyermek- és ifjúkori benyomások nagyon fontosak, szeretném ezzel kapcsolatban megkérdezni: nem ezek készítik-e arra most is, amikor majdnem a fél világot bejárta, hogy lélekben szülőfalujában, Sekerben maradjon, s arról írjon, amit valamikor átélt?*

— A gyermek- és ifjúkori benyomásai valóban nagyon fontosak egy író alkotói életében. Ez az a szent forrás vagy kút, amelyből szüntelenül gondolatokat, képeket, emberi sorsokat merít. A gyermekkor és az ifjúkor az az időszak, amely előkészít arra, hogy felfogjuk és megőrizzük magunkban a világ szépségét.

— *Miközben a Korai darvakat, a Fehér hajót, a Dzsamila szerelmét olvastam, gyakran rajtakaptam magam azon a gondolaton, hogy e műveknek számos részletét, az életformának — és nemcsak az életformának — sok megindító vonását nem lehetett volna kitalálni, kigondolni, és hogy írójuk valószínűleg saját „szent forrásából” merítette őket...*

— Hát igen, például a Nyereg nevű kő, amelyen ülve nemegyszer elképzeltem, hogy átúszom a Kurkureu folyót, ma is áll. Persze, a reális képet a gyermeki képzelet rajzolta meg, de e képet aztán átformálva használtam fel. És még sok más részletet nyilván onnan, a gyermeki világból hoztam magammal.

Máskülönben azt, hogy milyen nagy jelentőségűek az író számára a gyermekkor évei, sokan megírták már, és mi ketten most nem fogjuk újra felfedezni Amerikát. A korai benyomások egész életre megmaradnak. Jártam olyan távoli országokban — Afrikában, Indiában —, amelyekről kisfiúként ábrándoztam, és ottilétemkor igyekeztem minél többet meglátni, megérteni belőlük. De most, ha mesélni akarok arról, amit ott láttam, erőltetem az emlékezetemet, rekonstruálom a képeket. Igaz, hogy az az idegen világ, amelyet felnőtt koromban ismertem meg, szintén közzelivé válhatott volna, de ehhez arra lett volna szükség, hogy kiskoromtól körülvegyen — hogy az legyen a hazám.

Most, ha csak meghallom a „haza” szót, akaratlanul is gyermekkorom világa merül fel előttem. Azonnal és önkéntelenül. Azután, már inkább tudatosan, magam elé képelem a mi Hazánkat — a Baltikumtól Kamcsatkáig —, a Szovjetunió egész területét. És gyermekkori hazámat soha meg nem unom. [...]

— *Önnek mint írónak biztosan az is nagyon fontos, hogy gyermekkori hazája, Seker — aul, nem pedig város, ahol a gyermek élete szabályozottabb, és jobban alá van vetve a felnőtt világ köztöttségeinek.*

— A *Lityeraternaja* gazetában írtam arról, hogy a fiam nem tudja megkülönböztetni a szarkatoját a verébtojástól. És bár a városi élet a szellemi fejlődés szempontjából többet nyújt, a városban felnőtt ember mégis meg van fosztva valamitől. A városban megismert világ bonyolultabb, és mégis csonkább világ.

A természet, a füvek, az erdők, hegyek, madarak, állatok — mindez távol marad az embertől éppen abban a korban, amikor különösen fogékony a világtól kapott benyomásokra. Ezért aztán gyakran úgy nő fel, hogy közömbös marad a természet iránt.

— *A városi embert is arra nevelik, hogy óvja, védje a természetet.*

— Én nem erről beszélek (bár a mi időnkben még fel sem vetődött mint probléma: óvni a természetet). Nem a természetvédelemre gondolok, hanem arra, hogy milyen fontos megtanulni átélni és megérteni a természet minden jelenségét, és örömet találni benne. Igaz, a mi időnkben is, ha megöltünk egy madarat, azt hallottuk: „Ez bűn”. És ezek a szavak bevéssődtek a tudatunkba. Nem azért, mert ez bűn a hívő emberek szemszögéből, hanem azért, mert madarat ölni *erkölcstelen*.

Igy tehát mindenkinek megvan a maga gyermekkori világa. Az enyém Seker, Seker környéke, a hegyek, a Kurkureu folyó, amely, sajnos, eltűnt, és ez nekem fáj...

Egyszer vitába keveredtem egy elvtársal. Nem tudom, kinek van igazá. Nekem az a véleményem, hogy a folyóknak természetes medrükben kell folyniuk, de vitatársam úgy véli, hogy a folyókat, akárcsak az embereket, el lehet vezényelni másfelé. Hol a határ?

Van egy ilyen kifejezés: a folyót „szabályozták”. Vagyis a vizet a gazdasági szükségleteknek megfelelően másfelé terelték, így a régi meder kiszáradt. Szerintem ilyenkor az ember túllépi a természettől megengedett határvonalat. Vitatársam viszont azt mondja, hogy az ember ilyen módon is rendelkezhetik a természettel.

— *Különös, de századunkban mintha szegyeleinivaló lenne azt mondani, hogy az ember mindig alkalmazkodott, és továbbra is alkalmazkodnia kell a környező világhoz; nyilván sokkal szebben hangzik az, hogy leigázza a természetet. De ez néha pirruszi győzelem.*

Alpinista ismerőseim mesélték, hogy a Tien-San hegységben vizsgálták a jéggel borított hegyeket abból a szempontból, hogy milyen módon lehetne leolvasztani a jeget: be lehet takarni valamilyen sötét anyagból készült réteggel, mely magához vonzza a napsugarakat, ettől a régréteg lecsúszik a völgybe, és a folyók vize megduzzad és... és még nem lehet tudni, mindez hova vezet, hiszen ilyenformán megváltoztatjuk az éghajlatot, megsértjük a természet egyensúlyát, erőszakot teszünk a természetben.

— Igen, ez bonyolult probléma. Engem ijeszt az ilyen utilitarizmus. A viznek köszönhetjük, hogy megterem nálunk a gyapot, a burgonya, a búza, a dohány, de azt kockáztatjuk, hogy elvesztjük a folyókat, a fűvet és más természeti kincseket — és ez nem a legjobb, amit a földön tehetünk. Most arra kell gondolnunk, hogyan őrizzük meg azt, amink van.

Más változások is aggasztanak. Seker sokat fejlődött, gazdagodott. Több az új ház, a régiek is megújultak. A lakások most fapadlósak, kályhával fűtik őket. Az én régi aulomban villany világít, sok a televíziós készülék, az autó. Egészében véve ez jó dolog, de veszteséggel is jár: csökken az emberekben a figyelem egymás iránt, az együttérzés, a megértés. Ma a szolidaritást rendszerint politikai értelemben emlegetjük, de én a rokonok, a földiek közötti összetartásra is gondolok.

Természetes, hogy örömmel tölt el az új megjelenése. De van olyan vonatkozása is, amely elszomorít. Nagyon jó, hogy földijeim civilizáltabbak lettek, műszaki ismeretekre tettek szert, de cseppet sem örvendetes az, hogy elfelejtik a jó népi hagyományokat, s nem mindig törődnek sajátos, belső lelki kultúrájuk művelésével.

Az én időmben találkoztam írástudatlan emberekkel is, akik azonban a legmagasabb fokú humanista elvekhez tartották magukat. Ez pedig a legfontosabb. Ezért aztán írói munkámban is azokra támaszkodom, akiket ismertem és akiket emlékezetemben megőriztem, akik különleges alkatú és magas erkölcsiségű embereként állnak ma is előttem.

A nagy kirgiz aul az én alkotói menedéke. Sok művemben az alagondolatot, a jellemeket, az alakokat ezeknek az embereknek az élete sugalmazta. Ily módon az én régi Sekerem bekapcsolódott a mai szellemi légkörbe, és ez nagy öröm nekem. De, mint mondtam, valamilyen lappangó szomorúság azért, ami már nincs, megmaradt bennem.

Nos, persze érdeklődéssel figyelem azt, ami ma van.

— Gyakran ellátogat Sekerbe?

— Kétszer-háromszor egy évben.

— És a látogatásai során gyűjtött benyomások nyújtanak-e anyagot a munkájához?

— Közvetlenül nem szándékoztam és most sem készülök Sekerről írni, mert a művészetnek mindig át kell alakítania az anyagot. Csak akkor művészet.

— Én az anyagot nemcsak közvetlenül (a mű számára) értem, hanem átvitt értelemben is, a történelmi, időbeli perspektíva szempontjából. Hogy legyen egy „leolvasási pont”.

— Úgy gondolom, minden írónak meg kell hogy legyen a maga „leolvasási pontja”, a maga csatlakozási pontja a földhöz. Persze, egész tapasztalatát szintézisbe kell sűrítene, összegeznie, belefoglalva a városi életet, utazásait és még sok egyebet.

— Sekert ábrázolva Ön nemcsak „helyi” problémákat, hanem általános emberi kérdéseket is fel tud vetni. Elegendő arra emlékeztetni, milyen lelkesen fordította franciára a Dzsamila szerelmét Louis Aragon, aki az elbeszélést a világ legszebb szerelmes történetének nevezte. De más műveit is nagy érdeklődéssel fogadják nemcsak a mi országunkban, hanem külföldön is. Így tehát az a „hid”, amely Sekert az egész világgal összeköti, biztos alapokon nyugszik. Tudatában volt-e ennek, miközben a Dzsamilat írta?

— Tudatában voltam-e? Én mindig biztos voltam abban, hogy „Seker problémáit” a művészek a lelken kell átiszűrnie, csak akkor válhatnak általános emberi problémákká. Minden konkrét esetben vannak olyan problémák, amelyeket általános emberi értelemben lehet megragadni.

Hadd mondjak egy irodalomtörténeti példát. A *Bűn és bűnhődés* nem emelkedett volna egy közönséges büntett leírása fölé, ha nem Dosztojevszkij írja meg, ha nincs ez a nagy elme, ez a fájdalmas együttérzés és figyelem az ember iránt. Dosztojevszkij a *bűnügyi* eseménynek hatalmas *filozofikus* értelmet kölcsönzött. És amikor Raszkolnyikov igazolni próbálja szándékát, amikor azon elmélkedik, hogy ő még fiatal és nagyobb hasznára lehet az emberiségnek, mint az uzsorásnő, akire senkinek sincs szüksége, akkor már megjelenik az erőszak és az önzés problematikája.

— Pontosan így van. Egyetemességet, költői erőt és filozofikus jelleget a partikuláris kérdések természetesen a művész értelme és tehetsége révén nyernek. És egy szokványos falut az igazi író olyan helyé változtat, ahol bonyolult, nagy horderejű, általános emberi érvényű problémákat oldanak meg.

— Ha az író nem is vet fel olyan nagy horderejű problémákat, mint Dosztojevszkij, de a lelkét teszi rájuk, az ő problémái szintén egyetemesé válhatnak.

— *Az ön számára mégiscsak a „ki-segítő hid” — amit a kritikusok feltételesen mítoszoknak neveznek — teszi általánosabb érvényűvé az elbeszélést.*

— Miért éppen a mítoszok?

— *Mert szerkezetükben benne van a világ egyetemes modellje. Belőlük allegória és szimbólum egyaránt kinőhet.*

— Nem, nem a mítoszokból merít egyetemeséget az elbeszélés, hanem az általános törvényszerűségek ismeretéből. Mi a baj az úgynevezett helyi írókkal? Nagyszerűen ismerhetik a helybeliek életét, de nem mindig tudnak föléje emelkedni, föléje nőni. Az életet pedig nem tudja átszellemíteni, átmelegíteni a művész szenvedélye. Ilyenkor jelenik meg az irodalmi provincializmus. Sokan belesüllyednek. Igyekeznek megmutatni, ami volt és ami van, de műveik nem indítanak meg, nem ragadnak magukkal, nem emelik fel az olvasót. Az eredmény — egy átlagos, dokumentum jellegű írás, nem pedig művészet.

Az írónak korszerű gondolkodásmódra, képzettségre van szüksége, ismernie kell a történelmet, a határtudományokat. Az irodalomtudomány is az élet

megismerésének eszköze. Segít az írónak megérteni, felfogni az életet, felismerni a szép törvényeit. Én például nagyra értékelem Bahtyin műveit, érdekes gondolatokra vezetnek.

Értsük meg, miről van szó: vannak emberek, akik kiválóan ismerik a meséket, népi mondákat, mítoszokat, emlékezetükben elraktározták az élet számtalan részletét, apróságát. De egy írónak a mai, korszerű tudásra és az egyetemes kultúra egész megelőző tapasztalatára is szüksége van. Erre támaszkodik. Ha nincs birtokában mindennek, nem emelheti kellő magasságba a helyi problémákat. Persze, a tapasztalat az élet folyamatában gyűlik fel, miközben kialakul a „belső poggyász”, a műveltség. Ha ma írnám meg a *Dzsamila szerelmét* és a *Teveszemet*, mindent jóval összetettebben mutatnék meg.

— *Ami a Teveszemet illeti, bár itt sem kerüli meg a konfliktusokat és az élet ellentmondásait, megoldásuk jellege más, mint mondjuk a Fehér hajóban, ahol a konfliktus mélyebb és tragikusabb. Lehetséges, hogy éppen ezért az elbeszélés jóval optimistább kicsengésű, mint a Teveszem. Mi ennek az oka? Az az oka, hogy tragikumával gyógyít, tisztít, mivel — mint ilyen esetben Arisztotelész mondaná — katarzist vált ki.*

Gáll Erzsébet fordítása